

XI. Asrın İlk Yarısında El-Cibâl Bölgesinde Bir Aşiret: Cûrkân (Goran) Kürtleri

Dr. Arafat YAZ

Diyarbakir/ turkiye

Özet:

İslamiyetin ortaya çıkmasından sonra Arap yarımadasında Müslümanlar devlet kurup hızlı bir şekilde devletin sınırlarını genişletmişlerdir. Hülefâ-yı Râşidîn döneminde Suriye, Mısır, Anadolu ve İran'ın ötesine geçen Müslümanlar, Emevîler zamanında büyük bir imparatorluk kurmuş ve çeşitli milletleri hâkimiyetleri altına almışlardır. Emevîlerin mirasını devralan Abbasiler, yeni yerler fethetmekten ziyade hükmettikleri bu geniş toprakları muhafaza etmeye çalışmışlardır. Fakat kuruluşlarından bir süre sonra özellikle merkezden uzak yerlerde imparatorlukları çeşitli devletlere bölünerek parçalanmıştır. X. yüzyılın ortalarından itibaren Abbasîlerden ayrılan Kürtlerin çeşitli devletler kurduğu görülmektedir. Anadolu, Ermenistan, Azerbaycan, İran ve Irak'ta yaşadıkları görülen Kürt aşiretleri, yaklaşık yarım asır içinde altı devlet kurmuşlardır. Ermeniy'e'de Şeddâdîler, Azerbaycan'da Revvâdîler, el-Cibâl bölgesinde Hasanveyhîler, Diyâr-ı Bekr'de Mervânîler, İran-Irak sınırında Annâzîler, Bağdat'ın güneyinde Câvânîler, Abbasî hakimiyet alanlarında kurulmuş devlet sıfatına haiz oluşumlardır. Mezkur coğrafyada meydana gelen bazı önemli olaylarda yer almaları sebebiyle çeşitli kaynaklarda Kürt aşiretlerinden bahsedilmiştir. Bu aşiretlerden biri orta çağ kaynaklarında Cûrkân, Cûrekân, Cevzekân, Cûzekân ve buna yakın kelimelerle ifade edilen Kürt aşiretidir. Hulvân, Hemedan, Sâbûr Hâst, Saymara ve civarında yaşayan Cûrkân Kürtleri hem siyasi hemde ilmi alanlardaki faaliyetleriyle anılmışlardır. Hadis, tabakat ve teracim kitaplarında Cûrkânî, Cevzekânî nisbesini taşıyan alimlere rastlanmaktadır. Fakat bu aşiretin Goran aşireti olduğu İbnü'l-Müstevfi ve el-Ömerî'nin verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Bu çalışmamızda İran'ın kuzeybatı bölgesinde siyasi ve ilmi alanda kayıtlarda yer edinen Cûrkân/Cevzekân Kürtleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Goran, Cûrkân, Cevzekân, İran, Kürtler*

Giriş:

X ve XI. asır, İslam coğrafyasında birçok yeni aktörün tarih sahnesine çıktığı ve dengelerin önemli ölçüde değiştiği bir dönemdir. Dört halife döneminin akabinde Emevîler, imparatorluğun sınırlarını olabildiğince genişlettikten sonra iktidarlarını kaybetmiş ve miraslarını Abbasilere devretmişlerdir. Fakat Emevîlerin kurduğu imparatorluğun büyüklüğü, Abbâsîlerin bunu zapt edememesine neden olmuş ve İslam coğrafyasında birden fazla devletin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bunlardan en erken dönemde ortaya çıkanı Edülüs Emevîleridir. Abbâsîlerden kaçıp Endülüs yani İspanya'ya giden Emevî hanedanından Abdurrahman b. Muaviye, Endülüs'e geçerek burada 756 yılında hakimiyeti ele almıştır. Böylelikle İslam sınırlarının Avrupa'daki ucunda Abbâsîlerden bağımsız yeni bir devlet ortaya çıkmıştır.(Özdemir, 1995, pp. 211-212)

IX ve X. asırda ise bu durum Abbâsîler için daha kötü hale gelmiş ve merkeze çok da uzak olmayan yerlerde bile yeni devletler, emirlikler ortaya çıkmıştır. Örneğin

Abbâsîlerin güçlü olduğu dönemde bile Fas'ta İdrîsîler (789-985) ile Tunus ve Cezayir'de Ağlebîler (800-909) merkezden ayrılmışlardır.(Özaydın, 1988, pp. 475–478; Razûk, 2000, pp. 495–497) Bu parçalanma, büyük imparatorluğun kontrolünün uzak kesimlerde sağlanamadığını göstermektedir. Fakat sadece durum bununla sınırlı kalmamıştır. Horasan ve Maveraünnehir'de Sâmânîler (819-1005) ve Tâhirîler (821-873), İran'ın doğu kesiminde Saffârîler (861-1003) gibi devletler kurulmuştur. (Kurt, 2010, pp. 403–404; Merçil, 2008, pp. 464–465; Tunç, 2017, pp. 12–14; Usta, 2009, pp. 64–68; Yaz, 2023, p. 263) Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan'da kurulan Gazneli Devleti ise (963-1186) diğerlerine göre daha güçlü bir devlet niteliği göstermiş ve İslam sınırlarını Hindistan'ın içlerine doğru genişletmiştir. (Merçil, 1996, pp. 484–486) Aynı şekilde Mısır ve Suriye'de Tolunoğulları (868-905) ile İhşidîler (935-969) hüküm sürmüş ve bir süre sonra Abbâsîleri ciddi anlamda sıkıntıya sokacak olan Fatimî Devleti (909-1171) zuhur etmiştir. Bunun yanı sıra İran ve Irak bölgesinde hükümlen olan Büveyhî Devleti'nin (932-1062) ortaya çıkmasının ardından Abbâsîler, güç olmaktan öte Sünnî İslam dünyasını temsil eden bir sembol olarak kalmışlardır.(Ağırakça, 2000, pp. 551–553; Merçil, 1992, pp. 496–500; Özkuyumcu, 2012, pp. 233–236; Seyyid, 1995, pp. 237–240) Emevîler zamanındaki güçlü merkezi otoriteye sahip İslam dünyasının tek devletten oluşan model, Abbâsîler zamanında çoklu bir görüntüye bürünmüştür. Bu esnada Azerbaycan, İran, Irak, Anadolu ve Suriye'de yaşayan Kürt aşiretleri de çeşitli devletler kurmuşlardır.

1. XI. Asrın Arifesinde Kürtlerin Durumu

Yukarıda değindiğimiz gibi VIII. asrın ortalarında Abbâsîlerin kuruluşu ile başlayan büyük İslam imparatorluğunun çözülme ve parçalanma süreci, XI. yüzyıla gelinirken daha ileri bir safhaya varmış ve Müslümanların kontrol ettiği topraklarda birçok devlet ve emirlikler ortaya çıkmıştır. X. asırda Kürtlerin de kendi hakimiyetlerini tesis etmek için devletler kurdukları görülmektedir. Mezkur asrın ikinci yarısından sonra birçok Kürt iktidarının Azerbaycan, Ermenistan, İran, Irak ve Anadolu'da kendini gösterdiği görülmektedir.

Bu devletlerden ilki 951 ile 1199 yılları arasında Arran ve Ermenistan'a hükmeden Şeddâdî Devleti'dir. Kendilerinden önce bu bölgeye egemen olan Müsafirîlerin kontrolü kaybederek peyderpey Kazvîn'e bağlı Târum'a çekilmesi üzerine oluşan iktidar boşluğunu Şeddâdîler doldurmuştur. Gence, Dvin ve Ani merkezlerinden yönetilen bu Kürt Devleti'nin Ani kolu, 1199 yılına kadar varlığını sürdürmüş ve onlardan günümüze birçok eser ulaşmıştır.(Bezer, 2010, pp. 409–410; Keleş, 2014, pp. 270–272)

Bu devletlerden bir başkası ise kökeniyle ilgili tartışmaların sürdüğü fakat Kürt oldukları bilinen Revvâdîlerdir. Arapların Ezd kabilesine mensup oldukları rivayet edilen ancak Kürtlerle akrabalık kurarak melezleştikleri veya Kürtleştikleri söylenen Revvâdîler, X ve XI. yüzyılda Tebriz'i merkez edinip İran ve Azerbaycan'da hüküm sürmüşlerdir. (Adilov, 2021, p. 53,66; Coşkun, 2020, p. 1,11-12)

Hasanveyhî Kürtleri, 961 ile 1015 yılları arasında Abbâsîlerin otoritelerinin sarsılması nedeniyle yaşadıkları yerde muktedir olmuşlardır. Başkent olarak Dinever'i seçen Hasanveyhîler, Nihavend, Sâbûr Hâst, Şehrezor ve Hemedan civarında yaklaşık yarım asır boyunca iktidar olmayı başarmışlardır. Fakat hanedan üyeleri ve Annâzî Kürtleri ile süren iç ve dış çekişmeler, devletin sonunu getirmiştir.(Çetin, 2018, pp. 155–156; Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013, p. 18:230)

Mervânî Devleti ise 978 ile 1085 yılları arasında Anadolu'nun güneydoğusunda hüküm sürmüştür. Başkent olarak Meyyâfârikîn'i seçen Mervânîler, hükmettikleri topraklarda büyük bir medeniyet kurmayı başarmışlardır. Kürt tarihinde belirgin bir iz bırakan Mervânîler, bir asırdan fazla yönettikleri Diyâr-ı Bekr bölgesi ve civarını ilmi ve ekonomik açıdan kalkındırıp imar etmişlerdir. Mervânîlerin zenginlikleri ve Diyâr-ı Bekr bölgesinin bereketi nedeniyle buranın nimetlerine göz diken eski Mervânî veziri Fahrüddeve Muhammed b. Cehîr'in azmettirmesiyle bu devlet Selçuklular tarafından ortadan kaldırılmıştır.(Yaz, 2020, pp. 723–749, 2021a, pp. 107–125)

Şazencan Kürt aşireti, Ebü'l-Feth Muhammed b. Annâz'ın liderliğinde Hulvân ve Karmisin (Kırmanşah) arasında bulunan Horasan yolu üzerindeki bölge ve civarında meskun idiler. Daha çok Hulvân şehri ile ön plana çıkan Annâzîlerin kurmuş olduğu devlet, 991 yılından 1117 yılına kadar hakimiyetini korumuştur. (Al-Birwari, 2016, p. 14,18; Özeydin, 1991, pp. 215–216)

Kürtlerin Bağdat'ın güneyi ve doğusunda kurduğu bir başka devlet ise Câvânîlerdir. 1002 yılında siyasi bir aktör olarak beliren Câvânîler 1161-1162 yılına kadar bu bölgede etkili olmuşlardır. Bahsi geçen tarih aralığında bazen güçlü bir konumu ulaşan Câvânîler bazen daha zayıf görünseler bile Bağdat ve çevresinde gerçekleşen önemli olaylarda mühim bir aktör olmuşlardır.(Yaz, 2021b, pp. 253–283)

Bunun yanı sıra Azerbaycan, Ermenistan, İran, Irak ve Anadolu'da bulunan birçok Kürt aşiretinin var olduğunu görmekteyiz. Bazen bu aşiretler önemli faaliyetler icra ederek tarih sahnesinde kendilerini göstermişlerdir. Bazen de bulundukları bölgeyi kontrol ederek mahalli yönetimler şeklinde varlıklarını sürdürmüş ve ön plana çıkmadıkları için tarihi metinlerde yer almamışlardır. Fakat X ve XI. yüzyılda belki de daha önceden hiç olmadığı kadar Kürtlerin varlığı, siyasi güce dönüşüp devletleşmiştir. Bu nedenle genel olarak X ve XI. yüzyıla Kürt asrı demek yanlış olmayacaktır.

Orta Çağ'daki İslam kaynaklarına bakıldığında Kürtlerin İran, Irak, Azerbaycan, Ermenistan ve Anadolu'ya yayıldığı görülmektedir. Bu dönemde İran'ın dört bir tarafında Kürt aşiretlerinin olduğu müşahade edilmektedir. Orta Çağ'daki çoğu İslam tarihçileri Farsları ayrı bir millet olarak ele almayı onlara da Kürt demektirler. Fars bir bölge ismi olarak geçmekte ve burada hatta tüm İran coğrafyasında yaşayan Kürt-Farslara Kürtler denildiği anlaşılmaktadır. Bu durum aslında aynı dili, aynı coğrafyayı paylaşan iki milletin daha doğrusu aynı milletin yakın geçmişte bile farklılaşmadığını göstermektedir.

X ve XI. yüzyıl, İslam dünyasında Şiîlerin güçlendikleri ve birçok yeri kontrol altına alarak devletler kurdukları bir dönemdir. İran-Irak diyarında kurulan Büveyhîler, Şiîliği benimsemiş ve Abbâsîlerin yanı başında giderek güçlenmişlerdir. 945 yılı ise Büveyhîlerin bir asırdan fazla sürecek olan Bağdat'a tahakküm etmelerinin miladı olmuştur. Bağdat'a girip Sünnî İslam dünyasının merkezini ele geçiren Büveyhîler, Abbâsîleri ortadan kaldırmayı tercih etmemiş ve onları çıkarları doğrultusunda kullanmayı seçmişlerdir. Bu tarihten itibaren Abbâsîler, genellikle onay mercii olarak kalırken, Büveyhîler ise Sünnî İslâm dünyasının siyasi gücü ve lideri olmuşlardır. İslam coğrafyasındaki emirlik ve devletler Abbâsîler ile Büveyhîlerin isimlerini sikkelerinin üzerine nakşetmişlerdir. (Merçil, 1992, pp. 496–500) Güç dengesini Şiîlerin lehine sağlayan bir başka gelişme ise Fatimî Devleti'nin kurulması ve Kuzey Afrika, Suriye, Irak ve Anadolu'ya nüfuz etmesidir. X ve XI. asırda İslam dünyasında Şiîlerin Abbâsî Devleti'nin doğusu ve batısında kurdukları devletlerle hakimiyet kurdukları görülmektedir. Fatimîlerin yayılıp güçlenmeye çabaladığı

dönemde ise Selçuklular ortaya çıkmış ve dengeleri değiştirmişlerdir. 1040'ta Dandanakan Savaşı'nın ardından güçlenen Selçuklular, Büveyhîlerin egemen oldukları bölgeye hakim olarak 1055'te Bağdat'a girmiş ve Büveyhîlerin yaklaşık 110 yıllık Bağdat egemenliğini sonlandırmışlardır. İran, Irak, Azerbaycan ve Suriye'de Selçukluların ilerlemeleri karşısında duracak güçlü bir devlet olmadığından kısa süre sonra bu bölgeler onların kontrolüne geçmiştir. 1055-1060 yılları arasında Arslan Besâsîrî ile İbrahim Yınal'ın Fatimî dâisi Hibetullah eş-Şirâzî'nin desteğiyle Selçukluları zor durumda bırakmasının haricinde, Selçuklular ciddi bir mukavemet ile karşılaşmadan İslam dünyasının merkezindeki tek güç olmuşlardır. Bahsi geçen Kürt devletleri de peş peşe Selçuklulara tabi olmuş ve onlarla beraber hareket etmiş hatta bazen Selçuklular ile beraber diğer Kürt devletlerine karşı savaşmışlardır. Abbâsîlerin güç kaybetmeleri ile devletleşen Kürtler, Selçukluların bu bölgeye girmelerinin ardından onlara tabi olmuş ve güçlerini yitirerek zamanla iktidarlarını kaybetmişlerdir. (Abul-Farac, 1999, p. 1:306-307; İbnü'l-İbrî, 1986, pp. 121-122)

Bu dönemde yoğun şekilde bölgeye gelen Türk nüfusu, buralarda yaşayan insanların içine karışmıştır. İlk dönemde İran, Irak, Azerbaycan ve Anadolu'nun doğusuna gelen Türkmenler ile yerli halk arasındaki anlaşmazlık ve kargaşa, Bizans topraklarının hedef alınması ile önemli ölçüde son bulmuştur. Cûrkân Kürtlerini işleyeceğimiz asırda, Cûrkân Kürtlerinin yaşadığı İran başta olmak üzere İslam dünyasının siyasi ve etnik açıdan bir değişim ve dönüşüm içerisinde olduğu görülmektedir.

2. Cûrkân, Cevrekân, Cevzekân İsmi ve Aşiretin Yaşadığı Yerler

Bu ismin nasıl okunduğu konusunda ciddi bir karışıklık olduğu en başta vurgulanmalıdır. Hem ismin kendisinin farklı yazılış ve okunuşu hem de bu isme yakın kelimelerin var olduğu görülmekte ve kelimenin aslının tespiti zorlaşmaktadır. Cevzek, Cûrkân, Cûrekân, Cevrekân, Cûzkân, Cûzekân, Cevzekân, Cevzetan, Cevzecân gibi aşiret isimlerinden bahsedilmekte ve bunların farklı yerlerde yaşadıkları belirtilmektedir. Fakat bunların içinde en fazla geçen (جوزقان) kelimesi Cûzkân, Cûzekân veya Cevzekân olarak okunmaya müsaittir.

Şimdi bu kelimeleri bağlamı ile sizlere aktarmak istiyoruz. Bu kelimenin köküne yakın olanlardan biri Cevzek'tir. Bu konuda tarihçiler, Nîşâbûr ve Herat olmak üzere iki yerde Cevzek adlı bir yerleşim yerinin varlığını teyit ederler. (İbn Abdülhak el-Bağdadî, 1412, p. 1:357; İbnü'l-Esîr, 1980, p. 309) Cevzek ismine yakın olan Cevsek ise Bağdat'ta Nehrevan'a yakın olan bir köyün ismidir. (Es-Sem'anî, 1988, p. 2:121)

Okunuşu bir harf ile ayrışan (جونقان); Cûzkân, Cûzekân ve Cevzekân olarak okunmaya müsaittir. Sem'anî, Yakût el-Hamevî ve İbnü'l-Esîr, Cevzekân (جونقان) denilen yerin Nîşâbûr nahiyesinde bulunan Bâheriz'in köylerinden biri olduğunu söylemekte ve İsmail b. Ahmed b. İsmail el-Cevzekânî el-Bâherizî'nin buradan olduğunu kaydetmektedirler. (El-Hamevî, 1995, p. 2:180; Es-Sem'anî, 1962, p. 3:389-390; Es-Süyûtî, n.d., p. 1:70; İbnü'l-Esîr, 1980, p. 305)

Bazı kaynaklarda da Cevzekân'ın Cevzetân olarak da geçtiği görülmektedir. (El-Askalânî, n.d., p. 1:379) Büyük ihtimalle bu kullanım bir istinsah hatası veya yanlış yazımdan kaynaklıdır. Yine bu isme yakın olan Cevzecân'ın Belh civarında bir Yahudi kasabası ve Cevzedân'ın ise Bağdat yakınındaki Abkara'nın yanında bulunan bir köy olduğu söylenmektedir. (İbn Abdülhak el-Bağdadî, 1412, p. 1:357)

Yakût el-Hamevî, (جُورْقَان) Cûzekân olarak kaydettiği yerin Hemedân Köylerinden bir köy olduğunu, burada Hulvân civarında meskûn olan bir Kürt aşiretinin bulunduğunu ve bu aşiretin nisbesini taşıyan meşhur Ebu Abdullah Hüseyin b. İbrahim b. Hüseyin b. Cafer el-Cûzekânî diye bir alimin var olduğunu söylemektedir. Fakat belli ki Yakût'un bahsettiği bu aşiret İbnü'l-Esîr'in kayda geçirdiği (جورقان) aşireti ile aynıdır. (El-Hamevî, 1995, p. 2:184)

Araştırdığımız Kürt aşiretinin isminin aslının (جورقان) veya (جورقان) şeklinde mi yazıldığı ilk akla gelen sorudur. Bahsi geçen Kürt aşireti ile ilgili en önemli kaynak İbnü'l-Esîr olup muhtemelen bu bilgileri İbnü'l-Esîr'den almış olan İbn Haldûn'dan başka da onlardan detaylı bir şekilde bahseden tarihçilere rastlanmamaktadır. (جورقان) veya (جورقان) Kürt aşiretinden bahseden ana kaynak olan İbnü'l-Esîr'in El-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb adlı eserinde (جورقان)'ı işlediği fakat (جورقان) diye bir aşiretten bahsetmediği göz önüne alındığında bu aşiretin isminin Cûrkân olduğu ortaya çıkmaktadır. (İbnü'l-Esîr, 1980, p. 1:307) Bu karmaşanın nedeni ise İbnü'l-Esîr'in el-Kâmil fi't-Tarih adlı eserinde bir noktalama işaretinden kaynaklanmaktadır. Bir yerde (جورقان) olarak yazılmış olan bu kelime (İbnü'l-Esîr, 1997, p. 7:596) aynı kitapta diğer yerlerde (جورقان) olarak kaydedilmiştir. (İbnü'l-Esîr, 1997, p. 7:692,693,698,753) Bu araştırmada kullandığımız el-Kâmil'in Türkçe tercümesinde de bu kelime Cevzakân şeklinde okunmuş ve yazılmıştır. (İbnü'l-Esîr, n.d., p. 9:272,325) Aslında bu iki kelime arasındaki fark muhakikler tarafından görülmüş ve el yazması nüshalarda (جورقان) veya (جورقان) şeklinde yazılı olduğu dipnotlarla belirtilmiştir. (İbnü'l-Esîr, 2012c, p. 7:692) Yani yanlışlıkla (جورقان) kelimesindeki zeyn harfinin üzerine konan bir nokta nedeniyle bu sözcük, (جورقان) şeklinde galat-ı meşhur olup sonraki kaynaklarda en çok yer alan kelime olmuştur. Bu kelimenin aynı şekilde İbn Haldûn'un eserinde de bahsi geçen iki şekilde geçtiği görülmektedir. (İbn Haldûn, 2000, p. 4:695;6:167,593) Fakat İbn Haldûn da bu sözcük daha farklı bir şekilde, yazım yanlış olarak (الأكراد الجورقان) Cûderkân/Cevderkân olarak da kayda geçmiştir. (İbn Haldûn, 2000, p. 4:633,648) Ancak bu kelimenin başka kaynaklarda olmayışı ve aynı kitapta aynı aşiretten bahsediliyor olması, yanlış yazılmış olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu merhaleden sonra kelimenin aslının (جورقان) değil de (جورقان) olduğu anlaşılmaktadır. Fakat (جورقان) kelimesinin de Cevrekân, Cûrekân ve Cûrkân şeklinde okunmaya müsait olduğunu belirtmek gerekir. Peki bu kelimenin doğru okunuşu nedir? Bu sorunun cevabı, aşiret ile ilgili verilen bilgilerin ana kaynağı olan İbnü'l-Esîr tarafından verilmiştir. (جورقاني يَصْمُ الْجِيمُ وَسُكُونُ الْوَاوِ وَالرَّاءِ وَفَتْحُ الْقَافِ فِي آخِرِهَا الثُّون) İbnü'l-Esîr, el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb adlı eserinde bu kelimenin Cûrkân şeklinde okunduğunu yazmıştır. (İbnü'l-Esîr, 1980, p. 1:307) Ondan önce yaşayan Sem'anî de İbnü'l-Esîr gibi bu kelimenin okunuşunu verirken çok sonralarında yaşayan Süyûtî ise bu kelimeyi Cûrekân olarak okumuştur. (Es-Sem'anî, 1962, p. 3:394,395; Es-Süyûtî, n.d., p. 1:70) Fakat ilk, daha eski ve ana kaynak olmaları nedeniyle İbnü'l-Esîr ve onun gibi kayda geçen Sem'anî'nin yazdıklarının doğru kabul edilmesi gerekir. Cûrkân olan kelimenin aslının günümüze gelinceye kadar farklı şekilde okunduğu ve Cevzekân şekli ile hadis, tarih, tabakat ve teracim kitaplarında yer bulduğu görülmektedir. Bu nedenle aşiretin isminin Cûrkân ve galatı meşhur şeklinde Cevzekân olarak kabul gördüğünü müşahade etmekteyiz. Araştırmamıza göre Cûrkân sözcüğü, ilk olarak Mesûdî'de (ö. 956) geçmektedir. Mesûdî Kürt aşiretlerini sayarken Cûrkân'ı zikretmiştir. (Mesûdî, n.d., p. 78, 1973, p. 2:124) Daha

sonrasında yukarıda belirttiğimiz üzere Sem'ânî (ö. 1166) ve İbnü'l-Esîr (ö. 1233) onların hakkında bilgi vermektedir.

İbnü'l-Esîr, *Cûrkân*'ın Hulvan civarında oturan büyük bir Kürt kabilesi olduğunu söylemekte ve verdiği bu bilgiler başka kaynaklarda da geçmektedir. (Ez-Zebîdî, 2001, p. 25:126; İbnü'l-Esîr, 1980, p. 1:307) Bazı tarihçiler de Cûrkân'ın Hemedân'da olduğunu söylemektedirler. (Es-Safedî, 2000, p. 12:195; Es-Sem'anî, 1962, p. 3:395; Es-Süyûtî, n.d., p. 1:70; Ez-Zehebî, 1985, p. 20:178, 2003, p. 11:825; İbn Nukta, 1410, p. 2:185) Ez-Zîrîklî bu kabilenin Irak ve Hemedan arasında yaşadığını iddia etmektedir. (Ez-Zirîklî, 1085, p. 2:230) Cevzekân formunun Hemedan ile zikredildiği ve el-Cevzekânî el-Hemedânî diye alimlerin anıldığı çok sayıda kayıt mevcuttur. (El-Fîrûzâbâdî, 2005, p. 871; El-Hamevî, 1995, p. 2:184; El-Kîlânî, 2000, p. 39; Es-Süyûtî, 1403, p. 471; Ez-Zebîdî, 2001, p. 125; Ez-Zehebî, 2006, p. 17:179, 1993, p. 19:314; 37:40, 1998b, p. 4:70; İbn Abdülhak el-Bağdadî, 1412, p. 1:357; İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, 1986, p. 6:222; 11:158)

Cûrkân veya Cevzekân Kürtlerinin anlatıldığı tarihi vakalarda da nerede yaşadıklarından bahsedilmektedir. Bu vakalar XI. asrın ilk yarısında olduğu için o tarihte aşiretin meskun olduğu yerlerin Sem'ânî, İbnü'l-Esîr ve sonrakilerin belirttiği yerler ile yakın ancak farklı yerler olduğu görülmektedir. Tarihi vakalarda izlerini sürdüğümüzde Hasanveyhîlerin hizmetinde iken 405 yılında (1014-1015) Kûsahda Kalesi, Dinever, Şehrezor ve Hemedan civarında olduklarını söylelenebilir. (İbn Haldûn, 2000, p. 4:692; İbnü'l-Esîr, n.d., p. 9:197-198, 2012c, p. 7:596) 417 yılında (1026) Cûrkân Kürtlerinin tümü veya önemli bir kısmının Sâbûr Hâst çevresinde meskun ve etkili olabilecek bir nüfusa sahip olduğu kesin olarak anlaşılmaktadır. (İbn Haldûn, 2000, p. 4:633; İbnü'l-Esîr, n.d., p. 9:272-273, 2012c, p. 7:692) Aynı şekilde İbrahim Yınal'ın 437 (1046) yılında es-Saymara'da yaşadıkları söylenen Cûrkân Kürtlerine ağır darbe vurduğu bilgisinden burada da önemli bir Cûrkân nüfusu olduğu anlaşılmaktadır. (İbn Haldûn, 2000, p. 4:695; İbnü'l-Esîr, n.d., p. 9:402-403) Bir kayıta İbn Haldûn, Cûrkân Kürtlerinin Nîşâbûr'da yaşadığını söylemektedir fakat İbnü'l-Esîr'e göre burası Sâbûr Hâst'tır. (İbn Haldûn, 2000, p. 4:648) Faaliyet gösterdikleri ve belki de yaşadıkları yerler arasında da Kesb Kalesi, (İbn Haldûn, 2000, p. 4:648; İbnü'l-Esîr, n.d., p. 9:325-326) Kerec, İsfahan, Berûcird ve Selimûh Kalesi gibi yerleri sayabiliriz. (İbnü'l-Esîr, n.d., p. 9:387)

Araştırmacı Zerâr Tevfik, Cûrkân'ın Gorân aşireti olduğunu ve Abbâsîler zamanında kendini gösterdiğini, bazı yerlerde Cûzkân olarak geçtiğini, Hulvân, Dertenk ve Şabûr Hast civarında yaşadıklarını söylemektedir. (Zerâr Sedîk Tevfik, n.d., pp. 71-72) Cûrkân kelimesinin başındaki C harfinin Kürtçe'deki G harfi olma ihtimali ile beraber düşünüldüğünde bu kelimenin Goran sözcüğünün diğer dillere bozularak geçmiş olma hali olduğu ihtimali güçlenmektedir. Nitekim İbnü'l-Esîr'in çağdaşı olan İbnü'l-Müstevfî'ye (ö. 1239) bakıldığında Kürt aşiretleri içerisinde el-Kûrâniye (الکورانية) yani Goran aşiretinin de sayıldığı görülmektedir. (İbnü'l-Müstevfî, 1980, p. 2:20,444) Şayet Goran kelimesini Arapça'ya uydurmuşlarsa Mes'ûdî, Sem'ânî ve İbnü'l-Esîr'in de Cûrkân ismini el-Kûrâniye (الکورانية) şeklinde yazmış olmaları daha mantıklı değil miydi? Bu ihtimal bizi bu tezden uzaklaştırsa da İbnü'l-Müstevfî'nin Kürt aşiretleri içerisinde Cûrkân'dan bahsetmemesi, bizi Zerâr Tevfik'in iddiasına yeniden yaklaştırmaktadır. El-Ömerî'nin (ö.1349) eserindeki el-Kûrâniye (الکورانية) yani Goran Kürt aşiretinin Hemedan ve Şehrizor'da bulunan bir taife olduğu malumatı, Cûrkân aşiretinin aslında Goran Kürtleri olduğunu açık bir şekilde izah ve ikna etmektedir. (El-Ömerî, 1423, p. 3:260)

3. Cûrkân Kürtlerinin Tarih Sahnesine Yansıması

Tarihi kaynaklara bakıldığında Cûrkân/Cevzekân Kürtlerinin XI. asırdan önce sanki var olmadıkları ve XI. asırda ortaya çıktıkları ve yine XI. asrında ortalarına kadar varlıklarını sürdürüp tabiri caizse yok oldukları gibi bir izlenim elde edilmektedir. Yaklaşık yarım asırlık bir dönemde siyaset sahnesinde kendilerini güçlü bir şekilde gösteren bu Kürt aşiretinin hakkında sonrasında bir kayda rastlanmaması ilginçtir. Fakat anlaşıldığı üzere bu aşiretin isminin yanlış olarak kayda geçirilmesi bunun en önemli nedenidir.

3.1. Cûrkân Kürtlerinin Bedr b. Hasanveyh'i Öldürmeleri

Yukarıda bahsedildiği gibi Hasanveyhî Kürtleri, 961 ile 1015 yılları arasında Dinever, Şehrezor ve Hemedan çevresinde yaklaşık yarım asır süren bir iktidar kurmuşlardır. Aşağıda vereceğimiz bilgilere binaen Cûrkân Kürtlerinin Hasanveyhîlerin hizmetinde ve hükümdara çok yakın oldukları anlaşılmaktadır. Öyle ki Cûrkân yani Cevzekân Kürtleri, Hasanveyhî hükümdarını öldürerek Hasanveyhî Devleti'nin son bulmasının yolunu açmışlardır.

Cûrkân Kürtleri olarak İbnü'l-Esîr tarafından anılmaları, 405 (1014-1015) el-Cibal'de hakimiyet kurmuş olan Hasanveyhî hükümdarı Bedr b. Hasanveyh'in öldürülmesi münasebeti ile olur. Olayların gelişmesi Bedr b. Hasanveyh'in Hüseyin b. Mes'ûd el-Kürdî'nin elindeki toprakları almak için sefere çıkması nedeniyle olmuştur. İbnü'l-Esîr, Kûsahda Kalesi'nde Hüseyin'i muhasara eden Bedr'in askerlerinin kışın sefere çıktıkları için Bedr'i öldürmeye karar verdiklerini söylemektedir. Ancak tahminimize göre mutlaka bunun farklı nedenleri de olmalıdır. Büyük ihtimalle kış mevsiminin zorlu koşulları ve abluka sırasında askerlerin zayıflaması, kendisine karşı böyle bir tepkinin oluşmasına zemin oluşturmuştur. Bedr b. Hasanveyh'in kendi bildiğini okuması ve kimseyi dinlememesi de buna neden olmuş olabilir. Zira Bedr'e karşı kurulan komployu haber veren kişi, Bedr tarafından kovulmuş ve ısrarla huzuruna girmek istemesine rağmen ona müsaade edilmemiştir. Hatta çadırının arkasından bağırıp kendisini öldürmeye kararlı olduklarını söylemesine rağmen Bedr, dediklerini ciddiye almamıştır. Sonunda bir teppeye çıkan ve orada oturan Bedr, kendi adamları tarafından öldürülmüştür. İbnü'l-Esîr, onu öldürenlerin Cûrkân taifesi olduğunu söylemektedir. Buradan da Cûrkân Kürtlerinin Bedr'e yani Hasanveyhî hükümdarına yakın oldukları anlaşılmaktadır. Hüseyin b. Mes'ûd bu durumu görünce cesedin yanına gitmiş onu Hz. Ali şehitliğine götürüp defnetmelerini emretmiştir. Bedr b. Hasanveyh'i öldüren Cûrkân taifesi de kaçmış ve Şemsüddeve Ebu Tahir b. Fahrüddeve b. Büveyh'in hizmetine girmişlerdir. (İbn Haldûn, 2000, p. 4:692; İbnü'l-Esîr, n.d., p. 9:197-198, 2012c, p. 7:596; Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, p. 18:231-232)

3.2. Alâüddeve b. Kâkeveyh ile Cûrkân Kürtleri Arasında 1026'da Başlayan Savaş

Cûrkân Kürtleri hakkında ikinci kayıt 417 (1026) yılına denk gelmektedir. Cûrkân Kürtleri, bu yılda Cibal ve Yezd bölgesinde hüküm süren Kakûyîlerin (1007-1119) hükümdarı Alâüddeve Ebu Cafer Muhammed b. Rüstem Düşmenziyâr ile savaşmış ve kendilerini göstermişlerdir. (Güner, 2001, pp. 219–221) Savaştan önce Cûrkân Kürtlerinin yaşadığı bölge olan Sâbûr Hâst

3.3. Savaşın Bölgeye Yayılması

417 yılında (1026) Kâkûyîlerin hükümdarı Alâüddeve'nin amcasının oğlu Ebu Cafer'in öldürülmesi ve Alâüddeve'nin ordusunun Cûrkân Kürtleri tarafından yenilmesinin Alâüddeve'yi intikam alamaya ve kendisine isyan eden Cûrkân Kürtlerini

itaat altına almaya sevk ettiği muhakkaktır. Fakat Alâüddevle'den daha ziyade Ali b. İmran'ın endişeye kapıldığı ve bu endişenin onu farklı yol ve yöntemlere ittiği görülmektedir. Öyle ki aradan çok zaman geçmemesine rağmen 418 yılının Rebiülevvel ayında (Nisan-Mayıs 1027) Alaüddevle ile Cûrkân Kürtleri arasındaki ihtilaf farklı bir boyuta varmıştır. Bu olaylar esnasında Alaüddevle'ye isyan bayrağı çeken Ali b. İmran, korkusundan Taberistan'a hükmeden İspehbüd ile irtibata geçerek onu el-Cibal'i alması için teşvik etmiştir. O esnada İspehbüd, Rey şehrinde Velkin b. Venderîn ile beraber bulunuyordu. Ali b. İmran, Menuçehr b. Kabus b. Veşmgir'e mektup yazarak ondan da yardım istemiş ve kendini bölgeye hakim bir güç olarak göstermiştir. Alâüddevle ile düşman olan İspehbüd, Ali b. İmrân'ın istediği şekilde Velkîn ile beraber Hemedan ve el-Cibâl'in bazı yerlerini alarak Alâüddevle'nin memurlarını oradan çıkarmıştır. İspehbüd, Velkîn, Menüçehr, Ali b. İmran ile beraber olan Cûrkân Kürtlerinin bir araya gelmesi ile güçlenen müttefikler, Alaüddevle'yi ortadan kaldırmak için İsfahan'ın üzerine gitmişlerdir. Durumun ciddiyeti üzerine Alâüddevle, mallarını şehirden dışarı çıkarmış ve İsfahan'a kapanıp şehri savunmuştur.

İki taraf arasında vuku bulan çatışmaların ardından Cûrkân Kürtlerinin içerisinde yer aldıkları müttefikler savaşta başarısız olmuştur. Bu savaşın kazanılmasında Alâüddevle faktörünün etkili olduğu anlaşılmaktadır. Alâüddevle, savaş sürerken ittifakı oluşturan askerler ile irtibata geçmiş, onları yanına çekmek için iyilikle muamele edip çok miktarda mal vermiştir. Böylelikle kuşatma altında iken dört gün gibi kısa bir süre sonra düşmanlarının kuşatmadan vaz geçirip güçsüz bir şekilde ayrılmasını sağlamıştır. Alâüddevle, düşmanlarının peşinden giderken ittifakı tamamen parçalamak için Cûrkân Kürtleri ile diplomasi yürütmüş ve Cûrkân Kürtlerinden bir kısmını kendi tarafına çekmeyi başarmıştır. Nihavend'e kadar müttefikleri takip eden Alaüddevle, şehrin önünde onlara yetişmiş ve yaşanan savaşta onları yenerek birçok esir almıştır. Savaşta Velkîn'in iki oğlu öldürülürken İspehbüd, iki oğlu ve vezirleri esir düşmüştür.¹ İspehbüd 419 yılı Receb ayına kadar (Temmuz-Ağustos 1028) esir kaldıktan sonra ölmüş, Velkîn Cûrcân'a giderken Ali b. İmran ise Kinkever kalesine sığınmış ve Alaüddevle onu burada kuşatmıştır.

Alâüddevle, sonuç almak üzere Ali b. İmran'ı kuşatmışken Rey kentinin savunmasız kalması, müttefiklerden Velkin b. Venderîn'i harekete geçirmiştir. Velkîn, Cûrcân'da durumunu düzelttikten sonra Menuçehr b. Kâbûs'un yanına giderek Rey kentini alması için onu kışkırtmıştır. Alâüddevle'nin Ali b. İmran'ı kuşatmakla meşgul olması, Rey şehrini almayı kolaylaştırmıştı. Bu esnada Alâüddevle'yi zora sokacak bir başka gelişme daha olmuş ve Alaüddevle'nin Kum şehrini yönetmekle görevlendirdiği ve aynı zamanda damadı olan Velkin'in oğlu da isyan ederek babasının tarafına geçmiştir. Velkîn, oğlu ve Menuçehr'in oluşturduğu ittifak harekete geçip Rey üzerine gitmiş ve burada Mecdüddevle b. Büveyh ile savaşmış ancak yenilmişlerdir. Bu ittifak ve Rey şehrinin tehlikeye düşmesi Ali b. İmran'a yaramış ve onunla anlaşmıştır. Bu anlaşmadan karlı çıkan bir başka taraf da Cûrkân Kürtleri idi çünkü bir kısmı Alâüddevle ve bir kısmı da Ali b. İmran'ın yanında savaşıyorlardı.

Alaüddevle'nin Ali b. İmran ile anlaşmasının üzerine Velkin, Rey'den bir şey elde edemeden ayrılmıştır. Alaüddevle ise Rey şehrine yönelerek Menüçehr'i tehdit etmiş ve topraklarına saldıracağını kendisine söylemiştir. Bu esnada Ali b. İmran'ın yaptığı hamle, bir süre sonra kendisini hedef haline getirmiştir. Ali b. İmran, Menuçehr ile haberleşip onu Alaüddevle'ye karşı kışkırtınca, Alâüddevle Rey üzerine gitmekten vazgeçerek Ali b.

İmran'a yönelmiştir. Ali b. İmran, Kinkever kalesine erzak depolayarak Menuçeher'den yardım istemiş ve Menuçeher'in gönderdiği altı yüz asker ile kendisini savunmaya koyulmuştur. Ali b. İmran, bir süre direndikten sonra erzakı azalınca Alaüddeve ile anlaşmak zorunda kalmıştır. Alaüddeve, Kinkever kalesinin kendisine verilmesi, yardıma gelen Menuçeher'in komutanının teslim edilmesi ve Ebu Cafer'in katillerinin iadesi şartıyla barış teklifini kabul etmiştir. Olayların başlangıcında yanındakileri teslim etmektense Alaüddeve'ye isyan eden Ali b. İmran, müttefiki Menuçeher'in komutanı ve Cûrkân liderleri olduğu anlaşılan Ebu Cafer'in katillerini öldürüp Menuçeher'in komutanını hapseden Alaüddeve, Kinkever Kalesi'ne karşılık Dinever şehrini Ali b. İmran'a iktâ etmiştir. Bir süre sonra Menuçeher ile barışan Alaüddeve, tutsak olan komutanını serbest bırakmıştır. (İbnü'l-Esîr, n.d., p. 9:277-278, 1997, p. 7:697-698; İbn Haldûn, 2000, p. 4:633-634)

4. Oğuzların İran'a Girmeleri ve Dengelerin Değişmesi

420 (1029) yılının bölgeyi ilgilendiren en önemli olayı, Gazneli Sultan Mahmud'un Rey'e gelerek buranın hakimi olan Meccüddeve b. Fahrüddeve b. Büveyh'i hapsedirmesidir. Kazvin ve çevresini de alan Sultan Mahmud, Velkîn b. Venderîn'i de tevkif ettirmiştir. Bölgedeki aktörlerden biri olan Menuçeher b. Kâbûs b. Veşmgir'in ona boyun eğmesiyle birlikte el-Cibal'den Ermeniyeye kadar olan bölgedeki şehirlerin birçoğunda Sultan Mahmud adına hutbe okunmaya başlamıştır. (İbnü'l-Esîr, n.d., p. 9:294-295, 2012c, p. 7:710-711)

İran, Irak, Azerbaycan, Ermenistan, Anadolu ve Suriye'yi kasıp kavuracak ve yaklaşık yirmi sene sürecek olan Oğuzların batıya doğru ilerlemeleri bu yıl başlamıştır. Gazneli Sultan Mahmud, bu yıl Arslan b. Selçuk'un komutasında olan ve Buhara'da kalan Oğuzlara saldırmış ve onları dağıtmıştır. Sultan Mahmud, Arslan b. Selçuk'u esir alıp Hindistan'da hapsedirmiş ve Oğuzları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Sultandan kaçan Oğuzlar, Horasan'a gitmiş ancak orada da Sultan Mahmud'un saldırısına uğrayınca bir kısmı Alaüddeve'nin hakim olduğu İsfahan'a gitmişlerdir. Sultan Mahmud, Alaüddeve'den Oğuzların kellelerini isteyince Alaüddeve onlara ziyafet adı altında pusu kurmuş ve son anda bunu haber alan Oğuzlar ziyafete katılmaktan vaz geçmiş ancak çıkan çatışmalardan sonra İsfahan'ı da terk edip Azerbaycan'a gitmek zorunda kalmışlardır. (İbnü'l-Esîr, n.d., pp. 291–292) Sultan Mahmud'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu Sultan Mesud ile anlaşılan Oğuzlar, bir süre sonra tekrar isyan edince üzerlerine Tâş Ferrâş ile Ebu Sehl el-Hamdûnî'yi göndermiş ve Oğuzları kontrol altına almak için onlarla savaşmışlardır. Oğuzlarla yapılan savaşlarda bu bölgede yaşayan Kürtler de Gaznelilerin tarafında yer almışlardır. İbnü'l-Esîr'in anlattığına göre bu Oğuzlar, Arslan b. Selçuk'un aşiretine mensuptu ve Selçukluları kuracak olanlar yani Tuğrul ve Çağrı beyler daha henüz Mavereünnehir'deydiler. (İbnü'l-Esîr, n.d., p. 9:293, 2012c, p. 7:715-716)

Sultanın hacibi Tâş Ferrâş, Oğuzlara saldırıcı Rey tarafına yönelip yol üzerindeki bazı şehirleri yağmalamışlardır. Göktaş, Boğa, Kızıl, Yağmur ve Anasioğlu'nun emrindeki Oğuzlar sırasıyla Damğan, Semnân, Huvârrü'r-Rey, İshakâbâd ve Müşkeveyh şehirlerini yağmalamışlardır. Tâş Ferrâş ve Ebu Sehl el-Hamdûnî'nin komutasındaki Gazne ordusu, Cûrcân ve Taberistân hakimlerinden destek aldıktan sonra Oğuzlarla savaşa girişmişlerdir. Bu savaşta esir düşen bir Kürt liderinin kurtulmak için Kürtleri savaştan geri çekmesi sonucunda Tâş Ferrâş savaşı kaybedip öldürülmüştür. Bu galibiyetten sonra Rey üzerine

giden Oğuzlar, Ebu Sehl el-Hamdûnî ve Rey şehri halkı ile savaşıp ve halk şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Sonrasında Ebu Sehl, kendisini takip eden Oğuzları Tebârek Kalesi'nde mağlup edip liderlerinden Yağmur'u esir almıştır. Oğuzlar, 427'de (1035-1036) Rey şehrinde ayrılınca yardıma gelen Cürcân askerlerinin baskınına uğramış, liderleri ve iki bin askerleri esir düşmüştür. (İbnü'l-Esîr, n.d., p. 9:293-294, 2012c, p. 7:717; Sibî İbnü'l-Cevzî, 2013, p. 18:348)

Oğuzların gittikleri yerlerde verdikleri hasar ve önlerinin alınamaması, bazı emirlerin Oğuzlarla iyi ilişkiler kurma yolunu tercih etmelerinde etkili olmuştur. Oğuzlar, Azerbaycan'a gittiklerinde Revvâdî emiri Vehsuzan, onlara ikramda bulunup akrabalık tesis etmiştir. Ancak Boğa, Göktaş, Mansur ve Dana'nın başlarında bulunduğu Oğuzlar, her tarafı yağmalamaya başlamışlardır. 429 yılında (1037-1038) Meraga'ya giderek insanları öldürmüş, Camileri ateşe verip Hezbaniye Kürtlerini katletmişlerdir. Oğuzların bölgedeki tüm otoriteleri tehdit etmesi üzerine, bölgedeki Kürtler aralarındaki ihtilafları bir tarafa bırakıp birleşmişlerdir. Birçok kişinin Oğuzlara karşı birleşmeleri, Oğuzların Azerbaycan'ı terk etmelerine neden olmuştur. İki kola ayrılan Oğuzlardan bir kısmı Boğa komutasında Rey üzerine giderken, Mansur ve Göktaş komutasındaki diğer Oğuzlar ise Cûrkân Kürtlerinin bulunduğu Hemedan'a yürüyüp orayı kuşatmışlardır. Ebu Kalicar b. Alaüddeve b. Kakeveyh, onlarla savaşıp fakat uzun süren muhasara sonrasında Oğuzlarla anlaşmak zorunda kalmıştır. Rey'de bulunan Alaüddeve b. Kakeveyh de Oğuzların güçlenmesinden korkarak Receb ayında (Temmuz-Ağustos 1029) İsfahan'a kaçmıştır. Oğuzlar çok kötü bir şekilde şehri yağmalayıp insanları öldürmüş ve Anasioğlu komutasındaki Oğuzlar, Alaüddeve'nin peşine düşüp Kazvin'e gitmişlerdir. Urmiye'deki Oğuzlar ise Ermeniyeye girmiş ve birçok kişiyi öldürüp ganimetlerle geri dönmüşlerdir. (İbnü'l-Esîr, n.d., pp. 295–296, 2012c, pp. 718–719)

Oğuzlar bazı yerel güçlerle ittifak kurmuş ve bölgede yaşayan otoriteler arasındaki düşmanlıktan faydalanmışlardır. Hemedan şehrinin hakimi Ebu Kalicar ile barış yaptıktan sonra Oğuzlar, 430 (1038-1039) yılında Fenna Hüsrev b. Mecdüddeve b. Büveyh'in komutasındaki Deylemliler ile Rey'den Hemedan üzerine giderek şehirde çok fena işler yapmışlardır. Anlaşma yaptıkları Ebu Kalicar'ı da yağmaladıktan sonra, babası Alaüddeve olanları öğrenmiş ve Oğuzlara saldırıp onlardan birçok kişiyi öldürmüştür. (İbnü'l-Esîr, n.d., p. 9:296-297)

Revvâdî lideri Vehsuzan b. Mehlân, Oğuzların taşkınlıkları ve otoritesini tehdit etmelerinden dolayı, iyi davranıp akrabalık kurduğu Oğuzlardan kurtulmak için çare arayışına girmiştir. 432 (1040-1041) yılında Tebriz'de Oğuzları ziyafete çağırarak onların liderlerinden otuz kişiyi tutuklamış ve onlara saldırarak morali bozulan Oğuzlardan çok kişiyi öldürmüştür. Bunun üzerine Urmiye'deki Oğuzlar toplanıp Musul'a bağlı olan Hakkarî bölgesine girmiş ve buradaki Kürtlerle savaşıp onları öldürmüştür. Kürtler, onlara karşı koymuş ancak yenilmişlerdir. Oğuzlar, Kürtlerin obalarını yağmalayarak mallarını, kadınlarını ve çocuklarını almışlardır. Kürtleri dağlarda takip eden Oğuzlar bu çatışmalarda yenilince aldıkları ganimetleri kaybedip hezimet yaşamış ve esir düşmüşlerdir. (İbnü'l-Esîr, n.d., p. 9:297-298) Bunun sonrasında Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in kardeşi İbrahim Yinal, Rey şehrine doğru hareket edince oradaki Oğuzlar ondan korkup el-Cibâl bölgesinden ayrılmış ve 433 (1041-1042) yılında Diyâr-ı Bekr ve Musul'a girmişlerdir. (İbnü'l-Esîr, 2012c, p. 7:721; İbnü'l-Ezrak, 1990, p. 152)

Rey'den kaçan Oğuzlar, ilk olarak Azerbaycan'a gitmiş fakat burada İbrahim Yınal'ın takibi ve halka yaptıklarından dolayı tutunamamış, Kürt rehberlerin yol göstermeleri ile ez-Zevezân'dan Ceziretü İbn Ömer'e gitmişlerdir. Burada Karda, Bazebe, Haseniye ve Habur'u yağmalamışlardır. Mervânî hükümdarı Nasrüddevle'nin oğlu ve el-Cezîre (Cizre) hakimi Süleyman b. Nasrüddevle, Oğuzlara bölgedeki kasabalarda oturabileceklerini söylemiştir. Süleyman, ilk etapta Oğuzların şerrinden korunmak istemiş ve onlardan daha rahat bir şekilde kurtulmayı düşünmüştür. Vehsuzan'ın yaptığı gibi bir süre sonra Oğuzları ziyafete çağırıp liderleri Mansur'u tutuklamıştır. Ukaylî lideri Karvaş b. Mukalled, Fınik Kalesi'nin hakimi olan Beşneviyye Kürtleri ile Mansur'un dağılan adamlarına saldırarak onları tamamen bertaraf etmek istemiş fakat yenilmiştir. Ukaylîlerin mağlubiyeti ve Oğuzların mukavemetinin kırılmaması Mervânî hükümdarı Nasrüddevle'yi onlarla anlaşmaya zorlamıştır. Nasrüddevle, Oğuzlara ülkesini terk ettikleri takdirde reisleri Mansur'u serbest bırakacağını ve onlara mal vereceğini söylemiş ve onlarla anlaşmıştır. Anlaşmayı bozan Oğuzlar, Diyâr-ı Bekr ve Musul'da ciddi bir tahribat yapmışlardır. Musul'da oğuzlara yenilen Karvaş, canını zor kurtarıp Melik Celalüddevle ve Dübeyş b. Mezyed'den yardım istemiştir. Kürt ve Araplar birleşerek Oğuzlara karşı koymaya çabalamış ancak Oğuzlar Musul'da 25 Receb 435 (27 Şubat 1044) tarihinde yine bir katliam yapmışlardır. Oğuzların dehşeti artınca Büveyhî hükümdarı Melik Celalüddevle b. Büveyh ile Mervânî hükümdarı Nasrüddevle Ahmed, Tuğrul Bey'e mektup yazıp Oğuzları şikayet etmişlerdir. Tuğrul Bey, Nasrüddevle'ye yazdığı mektupta bu durumu düzeltmek için asker göndereceğini bildirmiştir. Tuğrul Bey, Celalüddevle'ye gönderdiği mektubunda ise Gazneliler ile savaşlarından sonra tebaası olan Oğuzların Rey'de bozgunculuk yaptıklarını ve üzerlerine gidince korkup kaçtıklarını, Musul ve Diyâr-ı Bekr'e girdiklerini, onları itaat altına almak için onlara bir ders vermenin zaruri olduğunu yazmıştır. Bu esnada yeniden Oğuzlara karşı koyan Ukaylî lider Karvaş, aldığı takviye birliklerle Musul'u almak için harekete geçmiş ve Diyâr-ı Bekr'deki Oğuzların diğerlerine katılmalarına rağmen onları yenmeyi başarmış ve onlara ağır bir darbe indirmiştir. Bu mağlubiyetten sonra Oğuzlar, Diyâr-ı Bekr'i terk ederek Azerbaycan'a geri dönmüşlerdir. (İbnü'l-Esîr, n.d., pp. 299–302, 2012c, p. 7:721-722; Ripper, 2012, pp. 383–385)

Gazneli Sultan Mahmud'un Buhara'daki Arslan b. Selçuk'un idaresindeki Oğuzların üzerine gitmesi ve Oğuzların batıya yönelmelerinin ardından İran, Irak, Azerbaycan ve Anadolu'da düzen bozulmuş ve birçok savaş cereyan etmiştir. Oğuzların girdikleri yerlerde kır ve kent yerleşimlerini yağmalamaları, hakim olan devletlerin Oğuzlarla giriştikleri savaşlarda yeterli olamayıp tebaalarını koruyamamaları üzerine yaklaşık yirmi yıl boyunca siyasi ve ekonomik açıdan birçok problem zuhur etmiştir. Oğuzların saldırılarından dolayı zarar gören bölgedeki Kürt iktidarları ve halk, süreç içerisinde Selçukluların buralarda hakim olmalarının ardından onlara tabi olmuştur.

5. Alaüddevle'nin İsfahan ve Cûrkân Kürtlerinin Yaşadığı Yerlere Hakim Olması

Gazneli Sultan Mahmud'un 421 (1030) yılında vefatı ile İran'daki dengelerin alt üst olduğu ve güç dengesinin kurulmaya çalışıldığı görülmektedir. Sultan Mahmud'un ölümüyle Fenna Hüsrev Mecdüddevle b. Büveyh, Rey şehrini almak için Deylemililer, Kürtler başta olmak üzere diğer kavimlerden oluşturduğu ordu ile harekete geçmiştir. Sultan Mes'ud'un naipleri ona karşı koymuş ancak yenilerek geri dönmüşlerdir. Hûzistan'da bulunan ve Sultan Mahmud'dan yardım bekleyen Melik Ebu Kakevyh de

yardımdan umudunu kesmiş ve yanındaki askerler dağılmıştır. Alaüddevle ise İsfahan'da Sultan Mesud'un saldırısına uğrayacağı ve karşı koyamayacağından korkuyordu. Sultan Mahmud'un ölüm haberini alır almaz harekete geçip İsfahan sonra da Cûrkân Kürtlerinin yaşadığı Hemedan ve başka şehirleri ele geçirmiştir. Bir süre sonra Rey şehrini de alan Alaüddevle, Enûşirvân b. Menûçehr b. Kâbüs'un elinde olan şehirleri bile almıştır. Enûşirvân, Sultan Mesud'dan tanınmasını istemiş ve bu anlaşmadan sonra kendisine Horasan'dan asker gönderilmiştir. Alaüddevle'nin kendisinden aldığı toprakları geri almaya çalışan Enûşirvân, Rey'e doğru yürüyüp kaybettiği topraklarda ilerlerken ona Ali b. İmran ve başka askerler katılmıştır. Böylelikle Cûrkân Kürtlerinin tabi olduğu Alaüddevle ve Ali b. İmran karşı karşıya gelmiştir. Şehrin bir süre kuşatılmasından sonra Alaüddevle yenilerek buradan kaçmış ve takip esnasında yaralanmıştır. Canını zor bir şekilde kurtaran Alaüddevle, Hemedan'dan on beş fersah uzakta olan Kardacân kalesine çekilmiştir. (İbnü'l-Esîr, n.d., p. 9:310-311)

6. Alaüddevle'nin Gazneli Sultan Mesud ile Savaşında Cûrkân Kürtlerinin Rolü

Alaüddevle Ebu Cafer, Sultan Mesud b. Mahmûd'un ordusu ile savaşta yaralanmış ve Rey'den Ferdecân kalesine sığınmıştı. Daha önceden kendisine yardıma gelen Ferhâd b. Merdâvîc ile Ferdecân kalesinden Burûcird'e gitmiştir. Horasan ordusu Komutanı Taş Ferraş, Ali b. İmran kumandasındaki bir orduyu Alaüddevle üzerine göndermiş ve Ali b. İmran, Alaüddevle'nin peşinden Berucird'e gitmiştir. Üzerlerine ordu gelince Ferhâd, Selimuh kalesine kapanmış ve Alaüddevle Ebu Cafer de Sabur-Hast'a² gidip Cûrkân Kürtlerinin yanında kalmıştır. (İbn Haldûn, 2000, p. 4:648; İbnü'l-Esîr, n.d., p. 9:325)

423 (1031-1032) yılında Cûrkân Kürtlerinin yer aldığı bir dizi olaylar cereyan etmiştir. Horasan ordusu Berucird'i ele geçirdikten sonra Ferhâd, Ali b. İmran'a tabi olan Kürtlerle irtibata geçip onları yanına çekmeye gayret etmiştir. Kürtler, Ferhâd'ın teklifini kabul edip Ali b. İmran'ı ortadan kaldırmaya karar vermişlerdir. Bunu duyan Ali b. İmran, adamları ile Hemedan civarına giderek yol üstündeki korunaklı bir kale olan Kesb diye bilinen yerde konaklamıştır. Kesb'de Ferhâd ve Cûrkân Kürtlerinin kuşatmasında çaresiz kalıp teslim olmayı düşünürken o esnada yağan kar ve yağmur Ali b. İmrân'ı kurtarmıştır. Bu durum için hazırlıksız olan Ferhâd ve yanındakiler, Ali b. İmrân'ı yakalamaktan vaz geçip gitmişlerdir. Ali b. İmran, Taş Ferraş'tan yardım istemiş ve Hemedan'a asker sevk etmesini talep etmiştir. Burûcird'de bir araya gelen Ferhâd ve Alaüddevle, güçlerini birleştirerek Hemedân üzerine gitmeye karar vermişlerdir. Bu esnada Alaüddevle, İsfahan'daki yeğeninden mal ve silah getirmesini istemiş ve yeğeni yola koyulmuştur. Ali b. İmran, bunu haber alıp Alaüddevle'nin yeğenine Cerbâzekân'da saldırıp onu esir alarak askerlerini öldürmüş ve mallarını ele geçirmiştir. Alaüddevle, Ali b. İmran'ın Hemedân'dan ayrılmasından sonra şehre girmiş, onun ardından Kerec'e gitmiş fakat yeğeni nedeniyle kararlılığını kaybetmiştir. Ali b. İmran ise İsfahan'a gidip Alaüddevle'nin mallarını ele geçirmeye niyetlenmiş fakat bunu yapamamıştır. Alaüddevle ve Ferhâd, Ali b. İmran ile karşılaşarak elindeki esirleri kurtarmayı başarmış ancak Alaüddevle'nin kardeşi Ebu Mansûr'un Taş Ferraş'ın yanına gönderilmesi nedeniyle onu kurtaramamışlardı. Ali b. İmran, bunlarla yaptığı savaşta mağlup olmuş ve Kerec'de Taş Ferraş ile buluşmuştur. Ali b. İmran ve Taş Ferraş, Berûcird yakınındaki Alaüddevle'nin üzerine gitmiş ve iki koldan onlara saldırarak onları gafil avlamışlardır. Yenilen Alaüddevle, İsfahan'a giderken Ferhâd

ise Selimûh kalesine kapanmıştır.(İbn Haldûn, 2000, p. 4:648; İbnü'l-Esîr, n.d., p. 9:325-326)

Bu olaylarda Cevzekân Kürtlerinin Alaüddevle ve Ferhad'ın tarafında olduğu, mağlup ve yaralı şekilde kendilerine sığınan Alâüddevle'yi sahiplendikleri görülmektedir. Bir diğer dikkat çekici husus ise Gazneliler yani Tâş Ferrâş ve Ali b. İmrân'ın yanında da Kürtlerin savaşıyor olmasıdır. Savaşın iki tarafta da bulunan Kürtlerden Ali b. İmrân'ın yanında olanlar, Ferhâd'ın teklifi ile taraf değiştirmişlerdir. Fakat olayların sonunda Alâüddevle, Ferhâd ve Kürtlerin yer aldığı ittifak yenilmiştir.

Daha sonraki yıllarda da bu çatışmalar devam etmiştir. Cûrkân Kürtlerinin yaşadığı bölgede, Cûrkân Kürtlerinin taraf olduğu hasımlar arasındaki savaşta, tarihçiler Cûrkân Kürtlerinin ismini vermemiş olsalar da onların da bu savaşın dışında olmadığı muhakkaktır. 425 (1033-1034) yılında Alâüddevle ile Gazneliler arasında devam eden mücadelede Ferhâd öldürülürken Alâüddevle ise Cerbezakân ile Isfahan arasındaki dağlara sığınmıştır. (İbnü'l-Esîr, n.d., p. 9:334) 434 (1042-1043) yılında ise bölgedeki yeni aktör olan Selçukluların meliklerinden İbrahim Yınal'ın Ebu Kalicar b. Gerşafs b. Alaüddevle'nin üzerine gittiği görülmektedir. Ebu Kalicar'ın peşinden Cûrkân Kürtlerinin yaşadığı Sabûr Hast'a giren Yınal'ın emrindeki Oğuzlar, şehri yağmalamış ve burada çirkin şeyler yapmışlardır. (İbnü'l-Esîr, 2012a, pp. 51–52, n.d., p. 9:387)

7. İbrahim Yınal'ın Gerşafs ve Cûrkân Kürtleri ile Savaşı

437 (1045-1046) yılında Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in emri ile kardeşi İbrahim Yınal, el-Cibal bölgesine girip buraları hakimiyeti altına almaya çalışmıştır. Yınal, Hemedân üzerine yürüyünce burada olan Gerşafs (Kürşafus) b. Alaüddevle ayrılmak zorunda kalmış ve Yınal, Hemedân'ı almıştır. Gerşafs ise Cûrkân Kürtlerine sığınırken, Dinever'e hakim olan Ebû's-Şevk de İbrahim Yınal'dan korkup Karmisin'e gitmiştir. Dinever'i alan Yınal sonrasında Karmisin üzerine yürüyünce Ebû's-Şevk, buradan da ayrılp Hulvân'a geçmiştir. Ebû's-Şevk, Karmisin'i savunmaları için Şâzencân Kürtleri ve Deylemîleri görevlendirmiş, Karmisin'i savunan askerler Yınal'ı püskürtmüş ancak sonradan ona karşı koyamamış ve Receb ayında (Ocak-Ocak 1046) Karmisin'i Yınal'a teslim etmişlerdir. Şehri alıp birçok kişiyi öldüren Yınal kalanlarını kovmuş ve onlar da Ebû's-Şevk'in yanına gitmişlerdir. Ebû's-Şevk, durumun ciddiyetini anlayınca ailesini es-Sirevân kalesine yollamıştır. Yınal, Şaban ayında (Şubat-Mart 1046) es-Saymara'yı almış ve oraya yakın oturan Cûrkân Kürtlerine saldırıp onlara ağır bir darbe vurmuştur. Bozguna uğrayan Kürtler, Gerşafs b. Alaüddevle ile canlarını kurtarmak için kaçarak Şihabüddevle Ebû'l-Fevâris Mansur b. Hüseyin'in yanına gitmişlerdir. Yınal'ın askerleri bölgeyi yağmalayıp her tarafı ateşe verdikten sonra oradan ayrılmışlardır. Oğuzlar da kaçan halkın peşinden gidip Hanekin'da onlara yetişmiş ve mallarını yağmalamışlardır. Mayadeşt'e kadar olan yerleri yağmalayan Oğuzların üzerine gitmeye niyetlenen Ebu Kalicar, ordusunu toplamış fakat hayvanlarının telef olması sebebiyle sefere çıkamamıştır.(İbn Haldûn, 2000, p. 4:695; İbnü'l-Esîr, n.d., p. 9:402-403; Sibî İbnü'l-Cevzî, 2013, p. 18:461)

8. Moğoların Erbil Yakınında Cûrkân Kürtlerini Katlettikleri İddiası

628 (1231) yılının Zilhicce ayında (Eylül-Ekim 1231) bir Moğol grubu Azerbaycan'dan Erbil ve çevresine girmiştir. Moğollar, yol üzerinde İvânîyye (Yıva) Türkmenleri, Cevzekân yani Cûrkân Kürtleri ve bu bölgede yaşayanları Erbil'e varıncaya kadar kılıçtan geçirmişlerdir. Moğollar, işitilmedik şekilde buralarda çirkin işler

yapmışlardır. Erbil hakimi Muzafferüddin, Musul'un sahibi Bedrüddîn Lü'lü'den asker desteği alarak Moğolların üzerine gitmiş ve Moğollar bunu duyunca Azerbaycan'a yönelmişlerdir. Moğolların bölgeyi terk etmesi üzerine Muzafferüddîn onların peşine düşmekten vaz geçmiştir. Moğollar; Kerhînî, Dakûkâ ve diğer yerlerde halka istedikleri kötülükleri yapmalarına rağmen kimse onlara karşı koymamıştır. (İbn Haldûn, 2000, p. 5:167,593; İbn Vâsıl, 1377, p. 4:328; İbnü'l-Esîr, 1997, p. 10:450, n.d., p. 12:464-465)

İbnü'l-Esîr ve İbn Haldûn'un metinlerinde bu Kürt aşiretinin Cevzekân yani Cûrkân Kürtleri olduğu söylenmektedir. Fakat bu anlatımda Erbil yakınlarında Cevzekân Kürtlerinin meskun olduğunun söylenmesi temelsiz kalmaktadır. Cevzekân/Cûrkân Kürtlerinin Sabûr Hâst, Saymara, Nîşâbûr, Hemedân ve Hulvân civarında yaşadıkları aynı yazar ve diğer kaynaklarda belirtilmektedir. Ancak bu iki kayıttan başka Erbil civarında yaşadıklarını gösteren bir kanıt bulunmamaktadır. Büyük ihtimalle İbnü'l-Esîr ve İbn Haldûn'un bahsettiği başka bir Kürt aşiretidir. Sanırım bu problemin cevabını İbnü'l-Esîr'in bir başka eserinde bulabiliriz. İbnü'l-Esîr, Hakkârî beldelerinden birinde Cûze olarak geçen bir yerden bahsetmektedir. (İbnü'l-Esîr, 1980, p. 1:309-310) Hakkârî ve Musul arasında aşiretin yaşadığını tarif ettiği bu yer, tam da söylenenlerle uyusmaktadır. (Cûze/Cûzekân) Diğer kaynaklardan bu tarihte Kürtlerin yaşadığı Hakkari bölgesinden Moğolların geçtiği ve buraları yağmaladığı teyit edilebilmektedir. Biz ilk önce Moğolların Azerbaycan'dan Hemedân civarına gelip oradan Erbil'e gittiklerini varsaymıştık fakat Hemedân'ın Azerbaycan ve Erbil arasına uzak kalması nedeniyle bunun pek de mümkün olmadığını gördük. Olayı derinlemesine incelerken 1231 yılında gerçekleşen bu vakiada, bahsedilen Moğolların Celaledin Harezşah'ın peşine düşen Moğol taifesi olduğunu anladık. Moğollar, Azerbaycan'dan Ahlat'a, Ahlat'tan Hani'ye, Hani'den Amid'e ve Amid'de Celaledin Harezşah'ı kaybettikten sonra İsfahan'a gitmek isteyen askerlerinin peşinden Diyâr-ı Bekr ve Erbil arasındaki bölgeye girip buraları yağmalamışlardı. (Ez-Zehebî, 1998a, p. 45:52-53; İbnü'l-Esîr, 2012b, p. 10:447)

9. Cûrkân/Cevzekân'a Nispet Edilen İlim Adamları

Cûrkân/Cevzekân Kürtlerine mensup olan ilim adamlarının hakkında detaylı bilgilere ulaşmak, bilgi azlığından dolayı pek mümkün değildir. Tarih, tabakat, teracim ve özellikle de hadis kitaplarında bu nisbe ile anılan bazı ilim adamları vardır. Fakat nesebi ve ilmi olarak onları tanımlayacak kadar detaylar bulunmamaktadır. Cevzekân veya Cûrkân'a nispet edilen ve bahsi geçen aşirete mensup olduğundan bir derecede emin olduğumuz ilim adamlarından bazıları hakkında elde ettiğimiz bilgileri vermek istiyoruz.

Bu alimlerden en meşhur ve zikredileni *Hüseyin b. İbrahim b. Hüseyin b. Cafer Ebu Abdullah el-Cûrkânî el-Hemedânî*'dir. Yazarın 4 ciltlik hadis kitabının ismi el-Ebâtîl ve'l-Menâkîr ve's-Sahâh ve'l-Meşâhîr'dir. Mevzûât türündeki bu kitapta uydurma hadislerin tespiti amaçlanmıştır. (El-Cevzekânî, 2002, pp. 1–2; Ez-Zirikî, 1085, p. 2:229-230) Cevzekânî veya Cûrkânî, hadis kitaplarında çokça rastlanan bir isimdir çünkü müelliften sonra gelen hadisçiler için önemli bir kaynak olmuştur. Hüseyin b. İbrahim'in el-Hemedânî ve el-Cevzekânî nisbeleri ile anılması, Hemedan ve Cevzekân ilişkisini gösteren önemli bir kanıttır. Zehebî onun ne zaman öldüğünün belli olmadığını fakat bir kitapta 16 Receb 543 yılında (30 Kasım 1148) öldüğünün yazılı olduğunu söylemektedir. Hüseyin b. İbrahim'in birçok kitap yazdığını ve bunlardan en meşhurunun el-Ebâtîl olduğunu belirtmektedir. (El-Hamevî, 1993, p. 2:834; El-İrâkî et al., 1987, p. 1:484; Es-Selamî, 2005, p. 2:539; Ez-Zehebî, 1404, p. 162; Ez-Zehebî, 1993, p. 37:140, 1998b, p.

4:70, 2006, p. 17:178; İbn Asâkir, n.d., p. 17; İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, 1986, p. 6:222; El-Hamîs, n.d., p. 1:645; El-Kîlânî, 2000, p. 39; El-Gazzî, 1990, p. 2:88, 1990, p. 2:88; İbnü'l-Mülakkin, 2004, p. 2:340; El-Hamevî, 1995, p. 2:184; Hargûşî, 1424, p. 6:361) Zehebî'nin Cûrkânî ve İbnü'l-Cevzî'nin hadis çalışmalarını ele aldığı "Ehâdîsu Muhtare min Mevdûâtî'l-Cûrkânî ve İbnü'l-Cevzî" adlı eseri vardır. (Ez-Zehebî, 1404) Cûrkânî, Abdurrahman b. Hamduddunî, Hamd b. Nasr b. Ahmed el-Hafız, Muhammed b. Tahir el-Makdisî, Said b. Nasr b. Ömer b. Hamân, Abdülmelik b. Mekki b. Bencîr ve diğer bazılarından hadis dersi almıştır. Ebü'l-Ganâim Şîrûveyh b. Şehrdâr ed-Deylemî, Saîd Sa'd b. Haşim b. Ali el-Hâşimî, Ebu Bekir Abdurrezzak b. Abdulkadir el-Cilî ondan ders almıştır. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî ondan istifade etmiştir. Babası İbrahim b. Hüseyin b. Cafer el-Cûrkânî'nin de hadis ilmi ile uğraştığı bilinmektedir. (Es-Safedî, 2000, p. 12:195; İbn Nukta, 1410, p. 2:185)

Ebu Müslim Abdurrahman b. Ömer b. Ahmed b. Ömer es-Sûfî el-Cevrekânî el-Mûnî' de hadis kitaplarında anılan bir alimdir. Hemedân'ın nahiyesi olan Cûrkân'dan olduğu belirtilmektedir. Çok ibadet eden biri olup babasından hadis dersi almıştır. 464 (1071-1072) yılında Hemedân köylerinden bir köyde doğmuş ve 9 Şevval 541'de (14 Mart 1147) Hemedân'da vefat etmiştir. (Es-Sem'ânî, 1975, p. 1:400; İbn Nukta, 1410, p. 2:186)

Bunun dışında bu nisbe ile anılan ve genelde hadis ilmi ile iştigal etmiş olan *Ebu Naîm el-Cevzekânî* (Ed-Dehlevî, 2005, p. 1:233), *Ebubekir el-Cevzekânî* (En-Nesevî, 1953, p. 2:700; İbnü'l-Cevzî, 1992, p. 13:128), *Ebü'l-Fevâris el-Cevzekânî* (Ez-Zehebî, 2006, p. 11:196, 1993, p. 23:44; Hatib el-Bağdadî, 2002, p. 8:688), *İbrahim b. Ya'kûb* (El-Bâcî, 1986, p. 2:729), *Muhammed b. Ahmed Ebu Abdullah el-Cevzekânî* (İbnü'l-Mülakkin, 2004, p. 2:340), *Ahmed b. Muhammed el-Cevzetânî el-İsfahânî el-Edîb* ve *Salih b. Ahmed b. Muhammed el-Cevzetânî*'den de bahsetmek gerekmektedir. (El-Askalânî, n.d., p. 1:379)

Sonuç:

Cûrkân veya Cevzekân Kürtlerinin ismine bakıldığında Mes'ûdî'nin yazdıklarında, Sem'ânî ile İbnü'l-Esîr'in ensab kitaplarında Cûrkân olarak geçtiği ve doğrusunun Cûrkân olduğu görülmektedir. İbnü'l-Esîr'in tarihinde ise Cûrkân جوركان ve daha fazla Cevzekân جوزقان olarak geçmesi nedeniyle sonraki çeşitli ilmî kitaplarda Cevzekân olarak daha fazla kabul görmüştür. Nitekim literatür taraması yapıldığında جوزقان sözcüğünün daha çok tercih edildiği ve daha çok Cevzekân şeklinde harekelenip okunduğu görülecektir. Bunun nedeni ise İbnü'l-Esîr'in tarihinde yanlışlıkla ra harfinin üzerine nokta koyulmasından kaynaklanmıştır. Fakat İbnü'l-Müstevfi ve el-Ömerî'nin yazdıkları ele alındığında ise Cûrkân sözcüğünün Kürtçe aslının Goran olduğu ve bu kelimenin orjinalinin Kürtçe'deki Goran'ın Arapça'ya uyarlanmamış şekli olduğu anlaşılmaktadır. Daha doğrusu Cûrkân, Cûrekân, Cevrekân, Cevzekân, Cûzkân ve bu aşireti işaret etmek için kullanılan diğer kelimeler, Goran kelimesinin çoğulu olan Gorekan'ın Arap dilindeki ifadesinden başka bir şey değildir.

Cûrkân Kürtlerinin yaşadığı coğrafyaya bakıldığında tarihçilerin tanıklığı ile Hulvân, Hemedan, Sâbûr Hâst ve Saymara şehirlerinde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Fakat onlarla ilgili vakalara bakıldığında Kerec, İsfahan, Berûcird, Hulvân, Dertenk, Nîşâbûr, Kinkever, Selimûh Kalesi, ve Kesb Kalesi'nde kendileri ve mütteliklerinin faaliyet yürüttükleri anlaşılmaktadır. Mes'ûdî ve Sem'ânî tarafından ilk olarak zikredilen Cûrkân Kürt aşiretinin siyasi faaliyetlerine yer veren kişi ise İbnü'l-Esîr'dir. İbnü'l-Esîr'den sonra

da Sibî İbnü'l-Cevzî ve İbn Haldûn tarafından bu aşiretin faaliyetleri kayda geçirilmiştir. Bunun dışında tarih kitaplarında Cûrkân Kürt aşireti hakkında pek fazla bilgiye rastlanmamaktadır. XI. asrın başında kaynaklara yansıyan Cûrkân Kürtleri ile ilgili malumatlar yarım asır içinde son bulmuştur.

İlk olarak tarih sahnesinde görünmeleri Hasanveyhî Kürt Devleti'nin emiri Bedr b. Hasanveyhî'i öldürmeleri (405/1014-1015) sebebi ile olmuştur. Bedr'i öldürüp bu devletin yıkılışında rolü olan Cûrkân Kürtlerinin Hasanveyhî hükümdarına yakın oldukları anlaşılmaktadır. Ardından 417 (1026) yılında Kâkûyî liderinin amcazadesi ile yaşanan sorunların büyümesi sonrasında Alaüddevle ve Cûrkân Kürtleri arasında çıkan kriz tüm bölgeyi etkisi altına almış ve savaşlara neden olmuştur. Başka aktörlerin de bu mücadelede yer almasıyla Kum, Rey, İsfahan ve Hemedan şehirlerinin dışına taşan olaylar vuku bulmuştur. Halbuki bu kriz öncesinde Sâbûr Hâst civarındaki Cûrkân Kürtleri özel bir statü ile yönetiliyor, Alaüddevle'nin amcazadesi ve Cûrkân Kürtlerinin lideri Ebû'l-Ferec el-Bâbü'nî tarafından idare ediliyorlardı.

Hasanveyhî Kürtlerinin etkisinin kırılmasından sonra Kâkûyîlerin yerel hanedanlarla yaptıkları mücadelelerin seyri, Oğuzların ve sonrasında Selçukluların bölgeye girmesiyle değişmiştir. Oğuzların Kürtlerin yaşadığı bu coğrafyayı yağmalamalarının ardından Selçuklular zorlanmadan buralara egemen olmuşlardır. Selçukluların Maverâünnehir'den doğuya doğru gitmeleri ve Kürtlerin yaşadığı diyarlara hakim olmalarının ardından Kürt devlet ve aşiretlerinin kaderi değişmiştir.

Cûrkân Kürtleri içerisinde alimlerin de çıktığını müşahade etmekteyiz. Bu alimler sayesinde sonraki dönemde bu aşiretten bizi haberdar eden az ama kıymetli bilgiler mevcuttur. Cûrkânî veya Cevzekânî nisbesi ile tanınan ve hadis kitaplarından çokça anılan Hüseyin b. İbrahim b. Hüseyin b. Cafer Ebu Abdullah el-Cûrkânî bunlardan en önemlisidir. Hadis alanında yazdığı kitap günümüze ulaşmış ve zaman içerisinde kendisine çeşitli eserlerde atıflar yapılmıştır.

Kaynakça:

- Abul-Farac, G. (1999). *Abu'l-Farac Tarihi* (D. Ömer Rıza, Trans.; 3rd ed., Vol. 1). Türk Tarih Kurumu.
- Adilov, A. (2021). *Revvâdîler (IV-V/X-XI. Yüzyıl)* (E. Atmaca, Ed.). Samer Yayınları.
- Ağırakça, A. (2000). İhşîdîler. In *DİA* (Vol. 21, pp. 551–553). TDV.
- Al-Birwari, A. M. A. (2016). *'Annâzi Kürt Emirliği (991-1117)* [Yüksek Lisans Tezi]. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bezer, G. Ö. (2010). Şeddâdîler. In *DİA* (Vol. 38, pp. 409–411). TDV.
- Çetin, S. (2018). *Hasanveyhî Kürt Emirliği (961-1015)* [Doktora Tezi]. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Coşkun, D. (2020). Tebriz'de Kurulan Feodal Bir Devlet: Revvâdîler (948/1071). *Tarihin Peşinde*, 23, 1/23.
- Ed-Dehlevî. (2005). *Hüccetü'llahî'l-Baliga*. Dârü'l-Ceyl.
- El-Askalânî, İ. H. (n.d.). *Tabsîrü'l-Müntebih bi Tahrîrî'l-Müştebeh*. Mektebetü'l-İlmiyye.
- El-Bâcî. (1986). *Et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*. Dârü'l-Liva li'n-Neşr ve't-Tevzî.
- El-Cevzekânî, H. b. İ. (2002). *El-Ebâtîl ve'l-Menâkîr ve Sahâh ve'l-Meşâhîr*. Dârü's-Samîi.
- El-Fîrûzâbâdî, M. M. (2005). *El-Kâmûsü'l-Mühîd*. Müessesetü'r-Risale.
- El-Gazzî. (1990). *Dîvânü'l-İslâm*. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- El-Hamevî, Y. (1993). *Mu'cemü'l-Udebâ*. Dârü'l-Garbî'l-İslâmî.

- El-Hamevî, Y. (1995). *Mu'cemü'l-Büldân*. Darü'sadr.
- El-Hamîs, M. b. A. (n.d.). *Usulü'd-Dîn inde'l-İmâm Ebî Hanîfe*. Darü's-Samî.
- El-İrâkî, İbnü's-Sübkî, & Es-Zeydî. (1987). *Tahrîci Ahâdis-i İhyau Ulumi'd-Dîn*. Darü'l-Asime li'n-Neşr.
- El-Kılânî, A. b. A. (2000). *El-Erbaûn el-Kılânîye*. el-Mektebetü'l-İslâmî.
- El-Ömerî. (1423). *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*. Mecmaü's-Sikafe.
- En-Nesevî, M. b. A. (1953). *Sîretü's-Sultân Celâlüddîn Menkübirtî*. Dârü'l-Fikrî'l-Arabî.
- Es-Safedî, İ. A. (2000). *Kitabü'l-Vâfî bi'l-Vefayât* (1st ed., Vols. 1–21). Daru İhyai't-Türasî'l-Arabî.
- Es-Selamî, Z. A. (2005). *Zeylu Tabakâti'l-Hanabile*. Mektebetü'l-Abîkân.
- Es-Sem'anî. (1962). *El-Ensâb*. Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniye.
- Es-Sem'anî. (1975). *Et-Tahbîr fî'l-Mu'cemi'l-Kebîr*. Riasetu Divânî'l-Evkâf.
- Es-Sem'anî. (1988). *El-Ensâb*. Dârü'l-Cinân.
- Es-Süyûtî. (1403). *Tabakâtü'l-Huffâz*. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye.
- Es-Süyûtî, C. (n.d.). *Lübü'l-Lübâb fî Tahrîri'l-Ensâb*. Dârü's-Sadr.
- Ez-Zebîdî, M. M. (2001). *Tâcü'l-Urûs Min Cevâhiri'l-Kâmûs* (Vol. 34). Darü'l-Hidaye.
- Ez-Zehbî. (1404). *Ehâdisu Muhtare min Mevdûâtî'l-Cevrekânî ve İbnü'l-Cevzî*. Mektebetü'd-Dâr.
- Ez-Zehbî. (1404). *El-Muîn fî Tabakâti'l-Muhaddisîn*. Dârü'l-Furkan.
- Ez-Zehbî. (2006). *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. Dârü'l-Hadîs.
- Ez-Zehbî, Ş. (1985). *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (11th ed., Vol. 20). Müessesetü'r-Risale.
- Ez-Zehbî, Ş. (1993). *Târihü'l-İslâm ve Vefâyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'l'am*. Dârü'l-Kitâbü'l-Arabî.
- Ez-Zehbî, Ş. (1998a). *Târihü'l-İslâm ve Vefâyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'l'am* (Vol. 45). Darü'l-Kitabü'l-Arabî.
- Ez-Zehbî, Ş. (1998b). *Tezkireti'l-Huffâz*. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye.
- Ez-Zehbî, Ş. (2003). *Tarihü'l-İslâm ve Vefayati'l-Meşahir ve'l-A'l'am* (1st ed., Vols. 9–28). Darü'l-Garbi'l-İslâmî.
- Ez-Ziriklî, H. (1085). *El-A'lâm* (Vol. 1). Darü'l-İlim li'l-Melâyîn.
- Güner, A. (2001). Kâkûyîler. In *DîA* (Vol. 24, pp. 219–221). TDV.
- Hargûşî. (1424). *Şerefü'l-Mustafa*. Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.
- Hatib el-Bağdadî. (2002). *Tarihu Bağdat*. Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.
- İbn Abdülhak el-Bağdadî. (1412). *Merâsidü'l-İttilâ Alâ Esmâi'l-Emkine ve'l-Bikâ'* (Vol. 1–3). Darü'l-Ceyl.
- İbn Asâkir. (n.d.). *Erbaûne Hadisen Li Erbaûne Şeyhan Min Arbaûne Belde*. Mektebetü'l-Kur'an.
- İbn Haldûn, A. (2000). *Tarihu İbn Haldûn* (Vols. 1–5). Darü'l-Fikir.
- İbn Nukta. (1410). *İkmâlü'l-İkmâl*. Câmiatu Ümmü'l-Kurâ.
- İbn Vâsıl. (1377). *Müferricü'l-Kürûb Fi Ahbâri Beni Eyyûb*. Darü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye.
- İbnü'l-Cevzî, E.-F. A. (1992). *El-Muntazam fi-Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem* (1st ed., Vols. 15–17). Darü'l-Kütübi'l-İlmiye.
- İbnü'l-Esîr. (1997). *El-Kamil fi't-Tarih* (Vol. 7). Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî.
- İbnü'l-Esîr. (2012a). *El-Kamil fi't-Tarih* (Vol. 8). Dârü'l-Kitabü'l-Arabî.
- İbnü'l-Esîr. (2012b). *El-Kamil fi't-Tarih* (Vol. 10). Dârü'l-Kitabü'l-Arabî.

İbnü'l-Esîr, İ. (n.d.). *İslâm Tarihi el-Kâmil fî't-Târih Tercümesi* (Vol. 9). Bahar Yayınları.

İbnü'l-Esîr, İ. (1980). *El-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb* (Vol. 1–3). Dârû Sadr.

İbnü'l-Esîr, İ. (2012c). *El-Kamil fî't-Tarih* (Vol. 7). Dârû'l-Kitâbi'l-'Arabî.

İbnü'l-Ezrak, A. b. Y. (1990). *Mervânî Kürtleri Tarihi* (B. Mehmet Emin, Trans.; 2nd ed.). Koral Yayınevi.

İbnü'l-İbrî. (1986). *Tarihü'z-Zaman*. Darü'l-Meşrik.

İbnü'l-İmâd el-Hanbelî. (1986). *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb* (1st ed., Vols. 4–6). Dar-ü İbn Kesîr.

İbnü'l-Mülakkîn. (2004). *El-Bedrü'l-Münîr*. Dâr'ül-Hicre Li'n-Neşr.

İbnü'l-Müstevfî. (1980). *Târihu Erbil* (Vols. 1–2). Darü'r-Reşîd li'n-Neşr.

Keleş, N. (2014). *Şeddâdîler Devleti Tarihi (951-1199)*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Kurt, H. (2010). Tâhirîler. In *DîA* (Vol. 39, pp. 403–404). TDV.

Merçil, E. (1992). Büveyhîler. In *DîA* (Vol. 6, pp. 496–500). TDV.

Merçil, E. (1996). Gaznelîler. In *DîA* (Vol. 13, pp. 484–486). TDV.

Merçil, E. (2008). SAFFÂRÎLER. In *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 35, pp. 463–464). TDV Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/saffariler>

Mes'ûdî. (n.d.). *Et-Tenbîh ve'l-İşrâf*. Darü's-Sâvî.

Mes'ûdî. (1973). *Mürûcû'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*. Dârü'l-Fikr.

Özaydın, A. (1988). Ağlebîler. In *DîA* (Vol. 1, pp. 475–478). TDV.

Özaydın, A. (1991). Annâzîler. In *DîA* (Vol. 3, pp. 215–216). TDV.

Özdemir, M. (1995). Endülüs. In *DîA* (Vol. 11, pp. 211–225). TDV.

Özkuyumcu, N. (2012). Tolunoğulları. In *DîA* (Vol. 41, pp. 233–236). TDV.

Razûk, M. (2000). İdrîsîler. In *DîA* (Vol. 21, pp. 495–497). TDV.

Ripper, T. (2012). *Diyyarbakir Merwanileri İslami Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı* (B. Şahin Fırat, Trans.). Avesta Yayınları.

Seyyid, E. F. (1995). Fâtımîler. In *DîA* (Vol. 12, pp. 237–240). TDV.

Sibt İbnü'l-Cevzî. (2013). *Mir'âtü'z-Zaman fi Tarihi'l-A'yan* (1st ed.). Darü'r-Risaleti'l-Alemiye.

Tunç, M. (2017). *Saffârî Devleti (861-1003)*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Usta, A. (2009). Sâ mânîler. In *DîA* (Vol. 36, pp. 64–68). TDV.

Yaz, A. (2020). Mervânî Devleti'nin Kurucusu Bâd b. Dostık. *Turkish Studies*, 15(2), Article 2.

Yaz, A. (2021a). Mervânîlerin Son Hükümdarı Nâsîrüddevle Ebü'l-Muzaffer Mansûr. *Düşbed*, 27, 107–125.

Yaz, A. (2021b). The Kurdish Emirate of the Jawaniyya in the Region of Abbasid Baghdad (Eleventh and Twelfth Centuries). *International Journal of Kurdish Studies*, 7(2), 253–286.

Yaz, A. (2023). Ya'kûb b. Leys Döneminde Saffârî-Abbâsî Münasebetleri. In N. Taş (Ed.), *Sosyal Bilimler Kapsamında Akademik Çalışmalar I* (pp. 263–290). İlahiyat.

Zerâr Sedîk Tefvîk. (n.d.). *El-Kabâil ve'z-Zeâmâtü'l-Kabileti'l-Kürdiyye fi Asri'l-Vasît*. Müessesetü'l-Mukiryânî.

Dipnot:

¹ İbn Haldûn, bu savaşın 419 yılı ortalarında olduğunu söylemektedir.(İbn Haldûn, 2000, p. 4:634)

- ² İbn Haldûn, Sabûr Hâst yerine Nîşâbûr demektedir. Ona göre Alâüddevle ile Ferhâd, Ferdehân Kalesi'nden Yezdücerd'e gitmişlerdir. (İbn Haldûn, 2000, p. 4:648)

A Tribe in the El-Jibal Region in the First Half of the XI Century: Kurds of Curkan (Goran)

Abstract:

After the emergence of Islam, Muslims established a state in the Arabian peninsula and expanded the borders of the state quickly. Muslims, who went beyond Syria, Egypt, Anatolia and Iran during the period of Rashidun Caliphs, established a great empire during the time of the Umayyads and took various nations under their dominion. The Abbasids, who inherited the legacy of the Umayyads, tried to preserve these vast lands they ruled rather than conquering new places. However, after a while after their establishment, their empires, especially in distant places, were divided into various states. It is seen that the Kurds, who left the Abbasids from the middle of the X century, established various states. The Kurdish tribes, which are seen to live in Anatolia, Armenia, Azerbaijan, Iran and Iraq, established six states in about half a century. Shaddadis in Armenia, Rawwadis in Azerbaijan, Hasanwayhis in al-Jibal region, Marwanids in Diyar Bakr, Annazis on the Iran-Iraq border, Javanese in the south of Baghdad, are formations with the title of state established in the Abbasid dominion areas. Kurdish tribes are mentioned in various sources because they took part in some important events that took place in the aforementioned geography. One of these tribes is the Kurdish tribe, which is expressed with Cûrkan, Cûrekan, Cevzekan, Cûzekan and similar words in medieval sources. Cûrkan Kurds living in Hulvan, Hemedan, Sabur Hast, Saymara and its vicinity are known for their activities in both political and scientific fields. There are scholars who carry the rank of Jurkani and Cevzekani in the books of hadith, tabakat and taracim. However, it is understood from the information given by Ibn al-Mustawfi and al-Omeri that this tribe is the Goran tribe. In this study, we will focus on the Kurds of Cûrkan/Cevzekan, who have a place in the political and scientific records in the northwest region of Iran.

Keywords: *Goran, Cûrkân, Cevzekân, İran, Kurds*